

Gilles Kepel

ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ

χάος

Κρίση στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όλεθρος στη Συρία	11
-------------------	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟ ΒΑΡΕΛΙ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΡΑΝΙ

1	<i>Η ισλαμοποίηση της πολιτικής τάξης (1973-1979)</i>	25
	Η ΔΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΑΒΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ.....	25
	Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΡΑΜΑΖΑΝΙΟΥ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 1973:	
	ΤΟ ΟΠΛΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΟ-ΤΖΙΧΑΝΤ.....	30
	Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΙΣΛΑΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ.....	35
	1979, ΧΡΟΝΙΑ-ΣΤΑΘΜΟΣ: Η ΠΛΕΙΟΔΟΣΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΣΙΙΤΩΝ	
	ΚΑΙ ΣΟΥΝΙΤΩΝ.....	42
2	<i>Η επέλαση της διεθνούς τζιχάντ:</i>	
	<i>Στόχος «ο κοντινός εχθρός» (1980-1997)</i>	53
	Η ΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ	
	ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1980.....	53
	ΤΟ ΕΤΟΣ 1989: ΤΖΙΧΑΝΤ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ	72
	Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΜΟΥ ΑΠΟΤΥΓΧΑΝΕΙ:	
	Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990	79

ΤΖΙΧΑΝΤ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ (1992-1997)	84
Η ΤΖΙΧΑΝΤ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΥΘΩΘΗΚΕ: ΑΙΓΥΠΤΟΣ (1992-1997) ΚΑΙ ΒΟΣΝΙΑ (1992-1995)	92
Η ΤΖΙΧΑΝΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΔΙΕΝΕΞΗΣ.....	101
3 Η δεύτερη φάση της τζιχάντ:	
<i>Η Αλ-Κάιντα κατά του «μακρινού εχθρού» (1998-2005)</i>	107
Ο ΟΣΑΜΑ ΜΠΙΝ ΛΑΝΤΕΝ ΚΑΙ Η ΑΛ-ΚΑΪΝΤΑ	107
ΚΑΒΑΛΑΡΗΔΕΣ ΥΠΟ ΤΟ ΛΑΒΑΡΟ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ.....	115
ΑΠΟ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΝΤΙΦΑΝΤΑ ΣΤΗΝ 11Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΠΡΟΣ ΜΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΣΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ.....	119
Η ΘΥΕΛΛΑ ΤΗΣ 11ΗΣ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ.....	123
ΟΙ «ΝΕΟΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟΙ» ΣΤΟ ΚΑΤΟΠΤΡΟ ΤΟΥ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΜΟΥ: «Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ»	129
4 Η τρίτη τζιχαντιστική γενιά:	
<i>Δίκτυα και εδάφη (2005-2017)</i>	145

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΑΒΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ ΣΤΟ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΤΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ

<i>Εισαγωγή</i>	157
1 Οι εξεγέρσεις του πρώτου τύπου: Από την πτώση των δικτατόρων στον αναβρασμό των κοινωνιών	175
Η ΤΥΝΗΣΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΡΗΞΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΔΥΝΟ	175

Η ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΜΕΓΤΕΝΗ: ΑΔΕΛΦΟΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟΥ	199
Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΛΙΒΥΗΣ: ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ-ΠΑΡΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΖΙΧΑΝΤΙΣΤΩΝ	225
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΝΑΣΧΕΣΗ Ή ΧΑΟΣ	249
2 <i>Οι εξεγέρσεις του δεύτερου τύπου: Ρήγμα μεταξύ σιιτισμού και σουνιτισμού και υποχώρηση των εξεγέρσεων</i>	253
Η ΣΟΥΝΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ ΣΤΟ ΜΠΑΧΡΕΪΝ	256
ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΕΜΕΝΙΤΙΚΟ ΦΥΛΕΤΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΙΚΗ ΕΞΑΡΣΗ	262
ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΡΙΑΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΤΖΙΧΑΝΤ ΤΟΥ ΛΕΒΑΝΤΕ	278
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	337
 ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟ ΝΤΑΕΣ: ΔΙΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ	
1 <i>Το ρήγμα του «σουνιτικού μπλοκ»</i>	341
Ο ΕΞΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΡ	342
Η «ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ RITZ-CARLTON» ΣΤΟ ΡΙΑΝΤ	355
ΣΟΥΝΙΤΙΚΗ ΠΑΝΩΛΕΘΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΙΡΑΚ	361
2 <i>Το παγκόσμιο διακύβευμα του πολέμου του Λεβάντε</i>	377
Η ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΘΕΙΣΑ ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ: Η ΔΥΣΗ ΣΕ ΔΥΣΚΟΛΗ ΘΕΣΗ	378
ΑΠΟ ΤΟ ΑΦΡΙΝ ΣΤΟ ΚΙΡΚΟΥΚ: ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ «ΚΟΥΡΔΙΚΗ ΚΑΚΟΔΑΙΜΟΝΙΑ»	387
ΙΡΑΝΙΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ Ή ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕ ΠΗΛΙΝΑ ΠΟΔΙΑ;	400
ΑΠΟ ΤΗ «ΡΩΣΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ» ΣΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ ΤΟΥ ΠΟΥΤΙΝ	416
ΟΙ ΥΠΟ ΠΙΕΣΗ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΝΤΟΝΑΛΔ ΤΡΑΜΠ	442

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

ΡΗΓΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	467
---	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	477
ΧΑΡΤΕΣ	481
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	489
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	521

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όλεθρος στη Συρία

Τέσσερις δεκαετίες πριν από τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, το 1977-1978, έζησα έναν χρόνο στη Συρία ως υπότροφος για την εκμάθηση της αραβικής γλώσσας στο Γαλλικό Ινστιτούτο της Δαμασκού. Το πέραςμα αυτό ήταν υποχρεωτικό για τους εκκολαπτόμενους αραβολόγους, κάτι σαν τη μαγική φράση «Σουσάμι, άνοιξε» που θα μας επέτρεπε να μπούμε στη σπηλιά όπου ήταν κρυμμένα τα γραμματικά και φωνολογικά μυστικά της Ανατολής, της μεγάλης μας αγάπης. Εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, κανείς δεν ξεκινούσε τότε την επαγγελματική του σταδιοδρομία αν δεν είχε ζήσει στο «Σαμ», όπως συνηθίζαμε να λέμε μεταξύ μας, χρησιμοποιώντας τον παλιό σημιτικό όρο που ήταν ακόμη σε χρήση στην τοπική διάλεκτο και που δηλώνει ταυτόχρονα τον Λεβάντε¹ αλλά και την ίδια την παραδοσιακή του πρωτεύουσα. Κατά τη μουσουλμανική γεωγραφία, σύμφωνα με την οποία αντικρίζεις τη Μέκκα από τη Δύση, Σαμ σημαίνει αριστερά ή βορράς, ενώ το αντίθετό του είναι η Υεμένη στα δεξιά, ο νότος δηλαδή.

Ούτε εγώ ούτε κανείς άλλος από τους συμμαθητές μου θα μπορούσαμε τότε να φανταστούμε ότι, σαράντα χρόνια αργότερα,

¹ Σ.τ.Μ.: Με τον όρο αυτόν έχει καθιερωθεί ιστορικά στη Δύση να ορίζεται εκείνη η περιοχή της Μέσης Ανατολής που στην ελληνική βιβλιογραφία είναι γνωστή ως Ανατολική Μεσόγειος.

η ίδια η λέξη «Σαμ» θα γινόταν το κάλεσμα συσπείρωσης προς τους τζιχαντιστές των γαλλικών προαστίων που θα προσχωρούσαν στις γραμμές του Ισλαμικού Κράτους (ή Νταές²) για να πάνε να σφάξουν τους «αποστάτες» και κυρίως τους αλαουίτες, αυτό το μυστικιστικό δόγμα στο οποίο ανήκε ο Χαφέζ αλ-Άσαντ, ο τότε Σύριος πρόεδρος (ο γιος του Μπασάρ ήταν δώδεκα ετών εκείνη την εποχή), πριν γυρίσουν πίσω και σκοτώσουν τους ίδιους τους «άπιστους» συμπολίτες τους στο Μπατακλάν και στο στάδιο της Γαλλίας. Και ούτε στους χειρότερους εφιάλτες μου δεν είχα δει ότι θα βρισκόμουν τον Ιούνιο του 2016 καταδικασμένος σε θάνατο, επειδή είμαι έμπειρος αραβολόγος, από κάποιον Γαλλοαλγερινό τζιχαντιστή με καταγωγή από τις πόλεις Ροάν και Οράν αντίστοιχα, αλλά που τότε διέμενε στη συριακή πόλη Ράκα, όπου το Ισλαμικό Κράτος είχε εγκαταστήσει την εφήμερη πρωτεύουσά του. Η καταδικαστική απόφαση είχε απαγγελθεί μέσω της εφαρμογής Facebook.live με χρήστη έναν συνεργό του πρώτου, έναν Γαλλομαροκινό ο οποίος θα δολοφονούσε έναν αστυνομικό και τη γυναίκα του στη Μανιανβίλ, στην περιοχή Ιβλίν στα περίχωρα του Παρισιού. Ούτε που είχα φανταστεί ότι θα ήμουν, κατά συνέπεια, υποχρεωμένος να ζω υπό αστυνομική προστασία στο Παρίσι, και μάλιστα στο Καρτιέ Λατέν. Βέβαια, εκείνη την εποχή, το διαδίκτυο ήταν άγνωστο, αδιανόητο, ασύλληπτο, ενώ ο δισδιάστατος άτλαντας έδειχνε περικλειστα από σύνορα κράτη που αντιστοιχούσαν στα οριοθετημένα με χοντρές μαύρες παύλες εδάφη. Τέτοιος ήταν και ο χάρτης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που κρεμόταν πάνω από τον πίνακά μας στην προπαρασκευαστική τάξη της φιλολογικής κατεύθυνσης, το 1974, χάρη στον οποίο μου γεννήθηκε η επιθυμία για την Ανατολή και αποφάσισα να πάρω το πλοίο από τη

² Σ.τ.Μ.: Daesh είναι το αραβικό ακρωνύμιο που δηλώνει το Ισλαμικό Κράτος (al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham) και περιέχει τη λέξη Σαμ (δείτε σ. 305). Υιοθετήθηκε ευρέως και στη γαλλική γλώσσα, ενώ το αντίστοιχο ακρωνύμιο στα αγγλικά είναι το περισσότερο γνωστό στα ελληνικά ISIS.

Βενετία, το επόμενο καλοκαίρι, με προορισμό την Κωνσταντινούπολη, τον Λεβάντε και την Αίγυπτο, προκειμένου να ανακαλύψω τις πραγματικές περιοχές που αποτύπωνε. Δεν μπορούσαμε σε καμία περίπτωση τότε να προβλέψουμε τη θύελλα που ο παγκόσμιος ιστός και τα κοινωνικά δίκτυα θα έφερναν στις αντιλήψεις των ανθρώπων και τις αναπαραστάσεις του κόσμου ή ποια νοητική σύγχυση θα προκαλούσε η κατάργηση της απόστασης και η απουσία συνολικής οπτικής, η εξαφάνιση των σημείων αναφοράς του χρόνου και του τόπου, η οποία θα μας έκανε να χάσουμε τον προσανατολισμό μας σαράντα χρόνια αργότερα.

Παρόλο που η Δαμασκός φαινόταν ήρεμη τότε, στα τέλη της δεκαετίας του 1970, το χάος είχε κιόλας ρημάξει τον γειτονικό Λίβανο. Μαινόταν εκεί ο εμφύλιος πόλεμος, με όλες τις θηριωδίες μεταξύ συμπολιτών που αυτός συνεπαγόταν, σύμφωνα με όρους πολιτικούς αλλά και θρησκευτικούς, γεγονός που έδειχνε ότι οι δύο αυτές ταυτότητες –πολιτική και θρησκευτική– μπερδεύονταν, με αποτέλεσμα τον διαχωρισμό σε «ισλαμο-προοδευτικούς» και «χριστιανούς συντηρητικούς». Οι υβριδικές αυτές ονομασίες εξέφραζαν τη διαμάχη η οποία, με φόντο την ένοπλη παρουσία των Παλαιστίνιων προσφύγων στον Λίβανο, έφερνε αντιμέτωπους στη διεκδίκηση της εξουσίας τους μαρωνίτες, σε δημογραφική κάμψη και φιλοδυτικούς στην πλειονότητά τους, και τους σουνίτες, περισσότερο στραμμένους προς το σοσιαλιστικό στρατόπεδο –εξού και ο χαρακτηρισμός «προοδευτικοί», που σήμερα ακούγεται παράδοξος ή παρωχημένος. Λίγοι παρατηρητές αντιλαμβάνονταν τότε το παιχνίδι που έπαιζαν οι πετρομοναρχίες της Αραβικής Χερσονήσου και του σαουδικού ουαχαμπισμού, που πλούτισαν θεαματικά την εποχή αμέσως μετά τον πόλεμο του Οκτωβρίου του 1973 χάρη στην ιλιγγιώδη αύξηση της τιμής του πετρελαίου, το οποίο θα τους καθιστούσε βασικό παράγοντα της τοξικής επανισλαμοποίησης της περιοχής και θα στόχευε στην ισοπέδωση του κοσμοπολίτικου πνεύματος του Λεβάντε της νεότητάς μου. Ούτε βέβαια φανταζό-

ταν κανείς ότι την ίδια στιγμή θα ξεπηδούσε η ιρανική επανάσταση, καθιστώντας τους άλλοτε περιθωριακούς σίτες –που είχαν όμως κι αυτοί με τη σειρά τους ριζοσπαστικοποιηθεί χάρη σε ένα αντίπαλο ισλαμιστικό δόγμα– τη μεγαλύτερη δύναμη στον Λίβανο, η οποία θα εξαπλωνόταν κατόπιν σε ένα τόξο από τη Συρία και το Ιράκ μέχρι και την Περσία.

Ωστόσο οι συμμαθητές μου στο Ινστιτούτο της Δαμασκού κι εγώ ήμαστε γοητευμένοι από εκείνον τον λεβαντίνικο πολιτισμό στον οποίο προβάλλαμε τις συγκεχυμένες φαντασιώσεις μας. Κατά κανόνα τα διαβάσματά μας ήταν λίγα και ήμαστε ελάχιστα εξοικειωμένοι με τα κείμενα των περιηγητών της Ανατολής από την εποχή του Βολνέ ή του Σατωβριάνδου, τους ξεχασμένους προδρόμους μας. Οι περισσότεροι είχαμε διαποτιστεί από έναν απλοϊκό αριστερισμό, η ιδεολογία του οποίου κυριαρχούσε στον φοιτητικό μικρόκοσμο κατά τη δεκαετία που ακολούθησε τον Μάη του '68. Πάντως, μέσα σε δέκα χρόνια, η ιδεολογία αυτή είχε χάσει τον αρχικό δογματισμό της και της είχαν απομείνει κάποια ασαφή πιστεύω, μια συγκεχυμένη θεώρηση του κόσμου, δομημένη γύρω από κάποιες βεβαιότητες, εκ των οποίων ο αντιιμπεριαλισμός και ο αντισημιτισμός αποτελούσαν τους ακρογωνιαίους λίθους. Μέχρις ότου αυτές καταρρεύσουν, η Συρία του Χαφέζ αλ-Άσαντ, αιχμή του δόρατος της αντίστασης στο Ισραήλ και νούμερο ένα του αραβικού προοδευτισμού, αποτελούσε εκ των προτέρων την προτίμησή μας.

Απογοητεύτηκα μάλλον γρήγορα. Μου άρεσε πολύ η εξοχή της Συρίας –μου θύμιζε το χωριό της οικογένειάς μου στην ενδοχώρα της Νίκαιας, όπου περνούσα παιδί τις διακοπές μου, αλλά και το έπος της *Οδύσσειας*, που είχαμε πρόσφατα μελετήσει στην προπαρασκευαστική τάξη απ' όπου είχα αποφοιτήσει με κατεύθυνση την αρχαία ελληνική και λατινική φιλολογία. Αυτή όμως η ρομαντική ανάμνηση δεν μπόρεσε να κρύψει για πολύ ακόμη τη βαρβαρότητα ενός καθεστώτος και τη βία μιας κοινωνίας, τις οποίες ξαναβρήκα να περιγράφονται και να αποδίδονται τέλεια στα κόμικ του Ριάντ Σατούφ που κυκλοφόρησαν το 2014 (ο ίδιος μάλιστα

γεννήθηκε εκείνη τη χρονιά, το 1978) με τον τίτλο *L'Arabe du futur* [Ο Άραβας του μέλλοντος] –ακριβώς όπως τις είχα κι εγώ ζήσει και παρατηρήσει. Οι συμμαθητές μου κι εγώ, που είχαμε γνωρίσει στο Καρτιέ Λατέν μια ελευθερία χωρίς φραγμό, μάθαμε να χαμηλώνουμε τη φωνή δημοσίως, να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στους άλλους, ανακαλύπτοντας τη νόρμα μιας «αριστερής» δικτατορίας και αποφεύγοντας να μιλάμε για εκείνους που είχαν εξαφανιστεί στις φυλακές, αλλά και να συγχρωτιζόμαστε με τους οικείους τους. Και πρωτίστως γνώρισα στο Γαλλικό Ινστιτούτο της Δαμασκού τον Μισέλ Σερά, οχτώ χρόνια μεγαλύτερό μου (είχε γεννηθεί το 1947). Εξαιρετικός αραβολόγος και κοινωνιολόγος επηρεασμένος από τον Αλέν Τουρέν, αφιέρωνε τις μελέτες του στην ανάλυση του συριακού καθεστώτος. Θα διέμενε αργότερα στον Λίβανο με τη γυναίκα του και τις δύο κορούλες του και θα πλήρωνε με τη ζωή του τις επιστημονικές έρευνές του, καθώς απήχθη στις 22 Μαΐου του 1985 στο αεροδρόμιο της Βηρυτού ως όμηρος από μια ασύλληπτη «Οργάνωση της Ισλαμικής Τζιχάντ», καθοδηγούμενη από την Τεχεράνη και τη Δαμασκό, και πέθανε υπό κράτηση το 1986, έχοντας σπλωθεί από τους δολοφόνους του με τον χαρακτηρισμό «ειδικευμένος κατάσκοπος ερευνητής».

Πριν ακόμη από το ψυχικό αυτό τραύμα, που σημάδεψε τη ζωή μου και επηρέασε βαθιά την οπτική μου, η απογοήτευση που γεννήθηκε από το σοκ της συριακής πραγματικότητας ήταν εκείνη που με ώθησε κατά την επιστροφή μου στο Παρίσι, σε συνδυασμό με τον θαυμασμό μου προς τον Μισέλ Σερά, να εγκαταλείψω την κλασική φιλολογία και τον αρχαίο αραβικό πολιτισμό, που είχαν μπολιαστεί μεταξύ τους, για χάρη των πολιτικών επισημών που σκοπό θα είχαν να διαλευκάνουν το δράμα που εκτυλισσόταν στη Μέση Ανατολή, το οποίο είχε διαταράξει τις απλοϊκές μου βεβαιότητες. Μόλις έγινα δεκτός στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών το 1978, βρέθηκα αντιμέτωπος με το εξής παράδοξο: το ξέσπασμα της ιρανικής «ισλαμικής επανάστασης». Αν και είχα περάσει έναν χρόνο στη Δαμασκό, δεν είχα την απόστα-

ση που θα μου επέτρεπε να εντάξω σε μια ενιαία οπτική την «επαναστατική» ισλαμοποίηση, σιιτική και αντιιμπεριαλιστική της Τεχεράνης, και την «αντιδραστική» της εκδοχή, τη σουνιτική και αντισοσιαλιστική του Ριάντ. Ωστόσο ήταν κατά τη δεκαετία του 1970 που άρχισε ο κύκλος του χάους, γενεσιουργοί αιτίες του οποίου ήταν η αδιανόητη αύξηση των εσόδων από το πετρέλαιο και η όξυνση του πολιτικού ισλαμισμού που θα ισοπέδωνε τον Λεβάντε. Η διασύνδεση των δύο αυτών φαινομένων διαμόρφωσε τον μισό αιώνα που πέρασε, καλύπτοντας την ιστορία δύο γενεών. Στη χώρα του Σαμ πήρε εφιαλτικές διαστάσεις, με τη διακήρυξη, στις 29 Ιουνίου 2014, στην αρχή του Ραμαζανιού, του χαλιφάτου του Ισλαμικού Κράτους. Εκείνη τη χρονιά είδαμε μια πρωτοφανή πτώση της τιμής του αργού πετρελαίου της τάξης του 70%, που οδήγησε στην αναθεώρηση των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων σεναρίων για την ανάπτυξη της περιοχής, για το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο της –έως και για τη θέση της θρησκείας στο εσωτερικό της. Το γεγονός αυτό οφειλόταν σε διάφορους λόγους. Ένας από αυτούς ήταν η εκμετάλλευση του σχιστολιθικού πετρελαίου στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες έγιναν και πάλι μία από τις τρεις πρώτες χώρες παραγωγούς παγκοσμίως, μαζί με τη Ρωσία και τη Σαουδική Αραβία. Ένας άλλος ήταν η μεταστροφή της συμπεριφοράς των καταναλωτών των χωρών του ΟΟΣΑ στην προοπτική εξάπλωσης των ηλεκτρικών οχημάτων, που έριξαν σταδιακά τις τιμές με τη μείωση της ζήτησης. Τα παράλληλα αυτά φαινόμενα θέτουν εν αμφιβόλω την οικονομία που στηρίζεται στα έσοδα του πετρελαίου όπως τη γνωρίσαμε στη Μέση Ανατολή κατά τη διάρκεια του μισού αιώνα που πέρασε, καθώς και τη διαιώνιση εκείνου που αποτελούσε την απόρροιά της, του πολιτικού ισλαμισμού δηλαδή, που διαδίδεται τόσο από τις πετρομοναρχίες όσο και από τους Ιρανούς ανταγωνιστές τους στην απέναντι όχθη του Περσικού Κόλπου.

Ένα φαινομενικά τετριμμένο γεγονός θα αποτελέσει την ένδειξη της πρωτοφανούς διάστασης μεταξύ των δυναστειών της Χερσονή-

σου και του σαλαφιστικού κατεστημένου που τους παρείχε κατά τις δεκαετίες αυτές τη θρησκευτική νομιμοποίηση της εξουσίας τους, ενώ ταυτόχρονα εξαπλώθηκε και το ίδιο, χάρη στην υποστήριξή τους, σε όλο τον σουνιτικό κόσμο: το διάταγμα του βασιλιά Σαλμάν της Σαουδικής Αραβίας της 26ης Σεπτεμβρίου 2017, που επιτρέπει, στο τέλος του Ραμαζανιού του 2018, στις γυναίκες να οδηγούν παρά τις διαμαρτυρίες των ουλεμάδων στο όνομα του άκαμπτου φρονήματός τους περί ηθικής. Το διάταγμα αυτό μπαίνει σε ισχύ είκοσι επτά χρόνια –μία γενιά δηλαδή– αφότου, στις 6 Νοεμβρίου 1990, οι γυναίκες της χώρας που είχαν πιάσει το τιμόνι στο Ριάντ διώχθηκαν και λοιδορήθηκαν. Αντιμέτωπος με την ανάγκη να αναδιοργανώσει την αγορά εργασίας και να εισάγει σ' αυτή και τον γυναικείο πληθυσμό δίνοντάς του τη δυνατότητα να μετακινείται, προκειμένου να εδραιώσει τη μεταπετρελαϊκή εποχή, ο διάδοχος Σαουδάραβας πρίγκιπας Μοχάμεντ Μπιν Σαλμάν, τριάντα δύο ετών –πρωτοφανές γεγονός στη γεροντοκρατούμενη αυτή μοναρχία–, επικρίνει τον Νοέμβριο του 2017 την πλειοδοσία στον εξτρεμισμό τον οποίο ακολουθεί, κατά την άποψή του, η χώρα από το 1979. Πράγματι, εκείνη η χρονιά-σταθμός ξεκίνησε με την επιστροφή του Χομεϊνί στην Τεχεράνη και ολοκληρώθηκε με τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν, προανάκρουσμα της τζιχάντ στη χώρα αυτή –η οποία άνοιξε το κουτί της Πανδώρας μιας διεθνούς ισλαμιστικής τρομοκρατίας που εξακολουθεί έκτοτε να υφίσταται. Είναι η ίδια η πεμπτουσία του σαουδο-ουαχαμιπτικού συστήματος που τέθηκε έτσι σε αμφισβήτηση, όπως αυτό είχε κυριαρχήσει στη Μέση Ανατολή μετά τη νίκη που σημείωσε το όπλο των υδρογονανθράκων στον πόλεμο του Οκτωβρίου, όπου ήρθε αντιμέτωπο το Ισραήλ με τα αραβικά κράτη. Οι ονομασίες που του δόθηκαν –«πόλεμος του Κιπούρ» ή «πόλεμος του Ραμαζανιού»– είναι επίσης δηλωτικές της ασφυξίας που θα προκαλούσε το θρησκευτικό δόγμα στο πολιτικό πεδίο.

Οι σελίδες που ακολουθούν σκοπό έχουν να δώσουν μια πανοραμική οπτική αυτών των χαοτικών δεκαετιών –και κατόπιν να θέ-

σουν έναν προβληματισμό σχετικά με τους τρόπους εξόδου που προδιαγράφονται. Καθώς αυτός ο μισός αιώνας συνέπεσε με τα βιώματα του συγγραφέα, που υπήρξε επιτόπιος μάρτυρας, παρατηρητής και χρονικογράφος έως ότου βυθιστεί μέσα στο ίδιο το αντικείμενο της μελέτης του με την καταδίκη του από το Ισλαμικό Κράτος σε θάνατο, οι σελίδες αυτές πρέπει να εκληφθούν ως μια προσωπική ερμηνεία που θα παρακολουθήσει και θα οργανώσει τα γεγονότα, αναμειγνύοντας απλά συμβάντα που μου φαίνονται διαφωτιστικά χάρη στη χρονική πια απόσταση μαζί με φαινόμενα «μεγάλης διάρκειας».

Οι τέσσερις πρώτες δεκαετίες, από τον πόλεμο του 1973 μέχρι και τις εξεγέρσεις που έγιναν γνωστές με το όνομα «Αραβική Άνοιξη», οι οποίες στην πραγματικότητα έλαβαν χώρα τον χειμώνα του 2010-2011, ανασυντίθενται, στο πρώτο μέρος του βιβλίου, ακολουθώντας την αλληλουχία των γεγονότων. Θα παρακολουθήσουμε την όλο και μεγαλύτερη ισλαμοποίηση της πολιτικής και την κλιμάκωση της τζιχάντ που κατέκλυσε σιγά σιγά τον πλανήτη –ξεκινώντας το 1979 όπου η εμπόλεμη κατάσταση στο Αφγανιστάν, χάρη στην πυροδότηση των Αμερικανών, αποτελεί απάντηση στην ιρανική επανάσταση και θα καταλήξει στην πτώση της ΕΣΣΔ δέκα χρόνια αργότερα. Βλέπουμε τις τρεις διαδοχικές φάσεις αυτού του τζιχαντισμού που θα περάσει από την 11η Σεπτεμβρίου 2001, χτυπώντας τις ΗΠΑ σε μια ανατροπή των δεδομένων τόσο εντυπωσιακή όσο και δραματική –γεγονός που σημαδεύει με θεαματικό τρόπο την αρχή μιας χριστιανικής χιλιετίας, στην οποία έρχεται να επικαθίσει ένα αδιανόητο ισλαμιστικό μιλένιουμ. Η ανασκόπηση αυτή αντλεί υλικό από τα έξι βιβλία που κυκλοφόρησαν για το θέμα αυτό, με αφετηρία το *Le Prophète et Pharaon* [Ο Προφήτης και ο Φαραώ· 1984] έως το *Terreur et martyre* [Τρόμος και μάρτυρας· 2008], διατηρώντας και οργανώνοντας μόνο τα στοιχεία εκείνα που μου φάνηκαν πρόσφορα για την ερμηνεία των κρίσιμων σύγχρονων φαινομένων που εμφανίστηκαν κατά τη δεκαετία του 2010.

Αυτή η παράδοση δεκαετία, αντικείμενο του δεύτερου μέρους του βιβλίου, ξεκινά με τις τεράστιες προσδοκίες της Αραβικής Άνοιξης του 2011, αλλά συνεχίζεται με την ανακήρυξη του Ισλαμικού Κράτους και τη γενίκευση της ισλαμιστικής τρομοκρατίας ακόμη και σε ευρωπαϊκό έδαφος, ενώ κλείνει με την πτώση του χαλιφάτου το φθινόπωρο του 2017, όταν γίνεται η ανακατάληψη και της Ράκα, μετά τη Μοσούλη. Η ανάλυση αυτής της αντίθεσης –οι δημοκρατικές εξεγέρσεις που γέννησαν τόσες προσδοκίες να καταλήγουν στην απόλυτη φρίκη του Ισλαμικού Κράτους, αφενός, και στην επανάκαμψη των αυταρχικών καθεστώτων, αφετέρου, ενώ ευημερούν κράτη-παρίες (rogue-state) και ζώνες μη δικαίου– τροφοδοτείται από έρευνες και μελέτες που έλαβαν χώρα επιτόπου, και στις δύο όχθες της Μεσογείου. Αντλώντας στοιχεία από τον προβληματισμό που τέθηκε στο *Passion arabe* [Αραβικό πάθος· 2013] καθώς και στο *Terreur dans l'Hexagone* [Τρόμος στη Γαλλία· 2015], εξετάζει την κατάσταση στις έξι χώρες οι οποίες έζησαν την Αραβική Άνοιξη –πρόκειται για την Τυνησία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, το Μπαχρέιν, την Υεμένη και τη Συρία–, ενώ στην ανάλυση προστίθενται σκέψεις για το Ιράκ, γιατί στα σύνορα των δύο τελευταίων κρατών είναι που γεννήθηκε και μεγάλωσε το τέρας του Ισλαμικού Κράτους. Χάρη στην πτώση του τελευταίου στα τέλη του 2017, διαθέτουμε την απαραίτητη απόσταση για να συλλάβουμε τα γεγονότα αυτής της τραγικής περιόδου στο σύνολό τους. Προσπάθησα να καταρτίσω τον γενικό πίνακα ενός πλήθους γεγονότων που πρόσφατα γνωρίσαμε –ή βιώσαμε με βίαιο τρόπο– σε όλο τους το εύρος και να αντλήσω συμπεράσματα εντάσσοντας την άμεση ιστορία στη μακρά μνήμη των προηγούμενων δεκαετιών. Ο Λεβάντε και κυρίως η Συρία, όπου και αφιέρωσα τις περισσότερες σελίδες, αποτελεί τον πυρήνα αυτού του βιβλίου, καθώς έχω την εντύπωση ότι σε αυτή την περιοχή αποκρυσταλλώθηκαν και κορυφώθηκαν οι κρίσεις που δονούν τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Το τρίτο μέρος πραγματεύεται τα γεγονότα που ακολούθησαν την πτώση του Νταές και την αναγγελθείσα ήττα της συριακής ε-

ξέγερσης, μέχρι την απόφαση του Ντόναλντ Τραμπ να αποσύρει τα στρατεύματά του από τη βόρεια Συρία τον Οκτώβριο του 2019. Την απόφαση αυτή, τον ίδιο μήνα, ακολούθησε η εκτέλεση του Αμπού Μπακρ αλ-Μπαγκντάντι από τις ειδικές δυνάμεις, καθώς και η εκτέλεση του Ιρανού Κασέμ Σολεϊμάνι τον Ιανουάριο του 2020 από αμερικανικά drones. Επίσης, τίθεται το ερώτημα πώς θα ξαναμοιραστεί η τράπουλα μεταξύ μιας Τουρκίας σίγουρης για τον εαυτό της, ενός Ιράν προκλητικού, με τον Βλαντιμίρ Πούτιν να έχει αναλάβει τον ρόλο εκείνου που ορίζει ποιος θα είναι ο κυρίαρχος σε περιφερειακό επίπεδο, γεγονός που αποτελεί συνέπεια της αναδίπλωσης της αμερικανικής πλευράς. Προσπάθησα, στα κεφάλαια αυτά, να εκτιμήσω ποιες θα είναι οι αναταράξεις που μπορεί να προμηνύουν τα συγκεκριμένα γεγονότα.

Το μεγαλύτερο τμήμα του υλικού αυτού συλλέχθηκε στη Βόρεια Αφρική καθώς και στην Εγγύς και Μέση Ανατολή. Το γεγονός αυτό θα βοηθήσει να αποτυπωθούν καλύτερα τα διάφορα σενάρια που ενδεχομένως προκύπτουν στις δύο όχθες της Μεσογείου –είτε πρόκειται για την καλύτερη εκδοχή είτε για τη χειρότερη. Ποιο θα είναι το μέλλον του σαλαφισμού και του τζιχαντισμού, ποια εξέλιξη θα έχει ο κατακερματισμός του σουνιτικού μπλοκ, καθώς και η αναταραχή που επικρατεί στην Αραβική Χερσόνησο; Το Ιράν θα καταφέρει να ενισχύσει την ηγεμονία του στο σιιτικό τόξο ή η σύγκρουσή του με την Αμερική του Ντόναλντ Τραμπ θα μετατρέψει τις επιτυχίες του σε πύρρειο νίκη; Πώς η Ρωσία του Βλαντιμίρ Πούτιν, που ξαναβρήκε τον ρόλο της ως υπερδύναμης χάρη στην αποτελεσματική επέμβασή του στη Συρία, θα λειτουργήσει ως διαιτητής μεταξύ συμμάχων τόσο απρόβλεπτων όσο το Ισραήλ, η Σαουδική Αραβία, η Τουρκία και το Ιράν; Και τι θα συμβεί με την Ευρώπη, που βρίσκεται στον πυρήνα μιας ζώνης σε κρίση και που γραμμή του μετώπου της είναι η Μεσόγειος, προσπελάσιμη από πρόσφυγες αλλά και τρομοκράτες; Θα ξεπεράσει άραγε την ανεπάρκειά της και θα ενισχύσει τον ρόλο της ως γεωπολιτικού παράγοντα; Με τους θεσμούς της σε παράλυση, με το Brexit που την

αποδυναμώνει, μπορεί να υφίσταται παθητικά τις φυγόκεντρες δυνάμεις στο έδαφός της, τις οποίες γεννούν τα κόμματα της άκρας δεξιάς και ο λαϊκισμός της άκρας αριστεράς, ενώ ο ισλαμισμός εξαπλώνεται στα περιθωριοποιημένα προάστιά της;

Η απουσία ενδιαφέροντος της αμερικανικής υπερδύναμης για τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή εντάθηκε από τη στιγμή που οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν ο πρώτος παραγωγός υδρογονανθράκων παγκοσμίως χάρη στο αέριο και το σχιστολιθικό πετρέλαιο. Η απομάκρυνση αυτή ξεκίνησε επί προεδρίας Ομπάμα, ενώ ο Ντόναλντ Τραμπ την έφτασε στα άκρα με τον συνήθη θεαματικό τρόπο του. Ο 45ος πρόεδρος, που θέλει να «ξαναβρεί η Αμερική το μεγαλείο της», έδειξε πως δεν νοιαζόταν πια για τα σύνθετα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, οι στρατιωτικές συνέπειες της οποίας υπήρξαν καταστροφικές, από το Αφγανιστάν μέχρι το Ιράκ, με υψηλό κόστος για τους φορολογούμενους αλλά και με απώλεια πολλών ανθρώπινων ζωών –περισσότεροι από εφτά χιλιάδες στρατιώτες σκοτώθηκαν μεταξύ της 11ης Σεπτεμβρίου 2011 και του τέλους των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο Ιράκ το 2016. Πολλοί από αυτούς τους νεκρούς προέρχονταν από την Πενσιλβανία, το Μίσιγκαν και το Ουισκόνσιν, τα τρία βασικά «Swing States» που χάρισαν τη νίκη στον Ντόναλντ Τραμπ στις εκλογές του 2016. Όμως η επικέντρωση αυτή στα εσωτερικά ζητήματα των Ηνωμένων Πολιτειών, που αποβλέπει στην επανεκλογή του τον Νοέμβριο του 2020, θα οδηγήσει άραγε σε ένα είδος απομονωτισμού ικανού να προστατέψει την Αμερική από μια νέα επίθεση στο έδαφός της, στον κόσμο που διαμορφώθηκε μετά την 11η Σεπτεμβρίου; Ή, αντίθετα, υπάρχει ο κίνδυνος να εκληφθεί κάτι τέτοιο σαν ένδειξη αδυναμίας που δηλώνει την παρακμή της αμερικανικής υπερδύναμης, τριάντα χρόνια μετά την εξάλειψη του σοβιετικού αντιπάλου με την πτώση του τείχους του Βερολίνου στις 9 Νοεμβρίου 1989; Και, εξαιτίας του γεγονότος αυτού, θα μπορούσαν οι αμφιταλαντεύσεις από την πλευρά του Λευκού Οίκου να προκαλέσουν και πάλι δυσάρεστες καταστάσεις εις βάρος του απερχόμενου προέ-

δρου στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής εν μέσω της προεκλογικής εκστρατείας, όπως συνέβη το 1980, όταν η ιρανική υπόθεση, με τη σύλληψη ομήρων στην αμερικανική πρεσβεία στην Τεχεράνη, στοίχισε στον Τζίμι Κάρτερ την επανεκλογή του;

Αυτό ήταν και το ρίσκο που πήρε ο Ντόναλντ Τραμπ στις 2 Ιανουαρίου 2020 διατάζοντας τη δολοφονία του Κασέμ Σολεϊμάνι, όταν η πομπή του ισχυρού άντρα των Φρουρών της Ιρανικής Επανάστασης έφευγε από το αεροδρόμιο της Βαγδάτης. Η ένταση ξαφνικά ανέβηκε μεταξύ Τεχεράνης και Ουάσινγκτον στο Ιράκ –στη μοναδική χώρα όπου επικρατούσε ένα είδος συνύπαρξης των δύο ορκισμένων εχθρών–, αφότου ένα πλήθος φιλοϊρανικών παραστρατιωτικών ομάδων επιτέθηκε στην πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών στο Ιράκ. Μια τέτοια κλιμάκωση έδωσε ακόμη μεγαλύτερη διάσταση στα διακυβεύματα της σύγκρουσης και της κρίσης στη Μέση Ανατολή, καθιστώντας ξαφνικά την προεδρική εκλογή όμηρο των εξωτερικών στρατιωτικών επεμβάσεων –γεγονός στο οποίο ο ένοικος του Λευκού Οίκου μέχρι τότε είχε προβάλει σθεναρή αντίσταση.

Μια τέτοια ρευστή κατάσταση υποχρεώνει την Ευρώπη να αντισταθεί και να έρθει αντιμέτωπη με τις υποχρεώσεις της.

Σε αυτή τη συγκυρία, η αναγέννηση του Λεβάντε είναι ένα πρωτεύον διακύβευμα. Καθώς δεν έχει πια τις ζωτικές του δυνάμεις, αφότου ο πιο δραστήριος πληθυσμός του μετανάστευσε προς τις ακτές του Περσικού Κόλπου, τον οποίο θα έπλητταν οι συνέπειες της δομικής μείωσης της τιμής του αργού πετρελαίου, μετά τις σφαγές που εξάντλησαν τα εμπόλεμα μέρη, η ανάδειξη του Λεβάντε σε σταυροδρόμι μεταξύ Ευρώπης και Μέσης Ανατολής, στο πλαίσιο της αδιάλειπτης συνύπαρξής τους, είναι ένας από τους δρόμους που πρέπει να χαράξουμε προκειμένου να αποφύγουμε μια πολιτισμική αντιπαράθεση η οποία θα συντηρεί τις κρίσεις που ζήσαμε κατά τις περασμένες δεκαετίες. Τούτο το βιβλίο θα ήθελε να συμβάλει ταπεινά σε αυτή ακριβώς την αξίωση, να οικοδομήσουμε το μέλλον μας –πέρα από το χάος.

Πρώτο μέρος

ΤΟ ΒΑΡΕΛΙ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΡΑΝΙ

Η ισλαμοποίηση της πολιτικής τάξης (1973-1979)

Η ΔΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΑΒΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Αποδίδοντας στον πόλεμο του Οκτωβρίου 1973 την αρχή του χάους στη Μέση Ανατολή –που απλώθηκε στον κόσμο την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και κλιμακώθηκε στη συνέχεια με το Ισλαμικό Κράτος το 2014-2017–, θα θέλαμε αρχικά να επιστήσουμε την προσοχή στη μείζονα, τότε, πολιτισμική ρήξη που δημιούργησε η πολιτική ελίτ η οποία κατέκτησε την εξουσία τη στιγμή της αποαποικιοποίησης. Οι πιο διάσημοι πρωταγωνιστές της –ο Νάσερ, ο Μπουργκίμπα–, τα πιο εμβληματικά κόμματά της, το Μπάαθ στη Συρία και το Ιράκ, καθώς και η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO), δεν κατέφυγαν στην παραδοσιακή ισλαμική νομιμοποίηση την οποία οι μουσουλμανικές δυναστείες χρησιμοποιούσαν προκειμένου να εγκαθιδρύσουν την κυριαρχία τους με αφετηρία το κήρυγμα του Προφήτη και την κοινωνική διάρθρωση που είχε εκείνος επιβάλει στη Μεδίνα και τη Μέκκα από το έτος της Εγίρας (622 μ.Χ.).

Έως τη δεκαετία του 1960 το Μπάαθ, όπως και το Νεο-Ντεστούρ της Τυνησίας, προέβαλλε ένα λαϊκό κράτος που δεν είχε και πολλά να ζηλέψει από εκείνο που είχε εγκαθιδρύσει ο Ατατούρκ, βάζοντας στη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τη

Δημοκρατία της Τουρκίας, ή από εκείνο που υπήρχε στην αυλή του σάχη του Ιράν, Μοχάμεντ Ρεζά Παχλαβί. Ο ίδιος ο Νάσερ, που είχε χειραγωγήσει το χιλιόχρονο τέμενος-πανεπιστήμιο Αλ-Αζχάρ για να το καταστήσει όργανο της προπαγάνδας του περί τρίτου κόσμου, αν και έδινε πρόθυμα το παρόν στην προσευχή της Παρασκευής ώστε να έρθει κοντά στο λαϊκό θρησκευτικό αίσθημα των αιγυπτιακών λαϊκών μαζών, στρεφόταν συνεχώς κατά του κλήρου. Επιπλέον ασκούσε απίστευτη καταπίεση στην οργάνωση των Αδελφών Μουσουλμάνων, τη μήτρα του πολιτικού ισλαμισμού στις όχθες του Νείλου τον 20ό αιώνα. Η Αδελφότητα, που ιδρύθηκε το 1928 από τον δάσκαλο Χασάν αλ-Μπάνα στην Ισμαηλία, πρωτεύουσα του διεθνούς θύλακα του Σουέζ σε αιγυπτιακό έδαφος και σύμβολο της ευρωπαϊκής αιγυπτιακής κυριαρχίας, θέλησε να πάρει τη σκυτάλη μετά την κατάργηση του οθωμανικού χαλιφάτου το 1924 από τον Ατατούρκ. Είχε μάλιστα επικροτήσει την κατάληψη της εξουσίας από τον Νάσερ και τους συντρόφους του Ελεύθερους Αξιωματικούς το 1952, καθώς έβλεπε σ' αυτούς τον κοσμικό βραχίονα για την ίδρυση ενός κράτους που θα βασιζόταν στην εφαρμογή της σαρίας, του νόμου που ενέπνευσαν οι ιερές γραφές. Η διαμάχη μεταξύ των δύο εταίρων που κατέληξαν εχθροί είχε ως αποτέλεσμα την εξάρθρωση της οργάνωσης το 1954, τον απαγχονισμό αρκετών ηγετικών στελεχών της, την εξορία για όσους τα κατάφεραν προς την Αραβική Χερσόνησο, όπου επιδόθηκαν σε προσηλυτισμό, και τη φυλάκιση σε στρατόπεδα με αυστηρό καθεστώς –όπου τα βασανιστήρια ήταν ρουτίνα– των στελεχών που είχαν συλληφθεί, μεταξύ των οποίων και ο μέγας Καθοδηγητής του σύγχρονου τζιχαντισμού, ο ακτιβιστής και λογοτέχνης Σαγίντ Κουτμπ.

Αλλά αυτό το ανατολίτικο κοσμικό κράτος δεν αντιστοιχούσε παρά σε ένα ομοίωμα του δημοκρατικού λαϊκού κράτους στο ευρωπαϊκό έδαφος. Πρωτίστως γιατί δεν υπήρχε πραγματικός διαχωρισμός του πολιτικού πεδίου από το θρησκευτικό, αλλά μάλλον υποταγή των σαφώς αποδυναμωμένων πολιτιστικών θεσμών στους

μηχανισμούς του κράτους με στόχο τον κοινωνικό έλεγχο ή ακόμη και την κατάδειξη της συμβατότητας του ισλάμ με το εθνικιστικό δόγμα, σοσιαλιστικό μάλιστα κατά την επίσημη εκδοχή. Έπειτα, και κατά κύριο λόγο, διότι η κυβέρνηση είχε καταληφθεί διά της βίας από τις ελίτ που είχαν σφετεριστεί τη διαδικασία προς την ανεξαρτησία –όποιες κι αν ήταν οι μέθοδοι που χρησιμοποίησαν. Παρά την υπόσχεση για δημοκρατία που υποτίθεται πως ανταποκρινόταν στην επιθυμία για ελευθερία των πρώην αποικιοκρατούμενων, οι τελευταίοι είχαν αλλάξει αφέντες περνώντας στον ζυγό των στρατιωτικών φατριών, φιλομοναρχικών ή επαναστατικών, που το χέρι τους, αν και ντόπιο, θα αποδεικνυόταν το ίδιο βαρύ, αν όχι και βαρύτερο από εκείνο των Ευρωπαίων.

Το γεγονός αυτό συνοδεύτηκε και από τις ισχνές επιδόσεις στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, και η επίκληση της δικαιοσύνης και του θετικού δικαίου δεν ήταν παρά τα ψεύτικα λόγια ενός αυταρχικού καθεστώτος. Στα αραβικά κράτη στη Μέση Ανατολή και κυρίως στις χώρες του «πεδίου μάχης» που γειτνιάζουν με το Ισραήλ, αυτή η κατάχρηση εξουσίας δικαιολογούνταν από τις έκτακτες ανάγκες του αγώνα κατά του εχθρού. Ο αντισημιτισμός αποτελούσε στην ουσία το τρίτο στάδιο ενός εθνικισμού που εκδηλώθηκε αρχικά τον δέκατο ένατο αιώνα κατά της οθωμανικής κυριαρχίας, κατόπιν, στην αρχή του εικοστού αιώνα, κατά της ευρωπαϊκής ηγεμονίας και που έβλεπε την εγκαθίδρυση του εβραϊκού κράτους στον πυρήνα του Λεβάντε και τη γη της Παλαιστίνης ως το έσχατο απομεινάρι της μισητής αποικιοκρατίας. Η αραβική πολιτική ρητορική είχε θέσει την εξαφάνισή του ως μόνιμο στόχο της.

Μετά την ταπείνωση της νάκμπα («καταστροφή») που υπέστησαν τα αραβικά στρατεύματα το 1948 και την ανακήρυξη του κράτους του Ισραήλ από τον Μπεν Γκουριόν στις 15 Μαΐου, τονώθηκε εκ νέου ο εθνικισμός αυτός χάρη στην κρίση του Σουέζ το 1956, όπου οι τριμερείς εκστρατευτικές δυνάμεις Αγγλίας, Γαλλίας και Ισραήλ είχαν υποχρεωθεί υπό την αμερικανική και σοβιετική πίεση να απομακρυνθούν από τη διώρυγα που ο Νάσερ είχε εθνι-

κοποιήσει. Το Κάιρο ωστόσο ευθυγραμμιζόταν με τη Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ) και υλοποιούσε τον σοσιαλισμό κατά το σοβιετικό μοντέλο. Αντιθέτως, ο Πόλεμος των Έξι Ημερών του Ιουνίου του 1967 που ξέσπασε με μια ισραηλινή αστραπιαία αεροπορική επίθεση, αφού ο Αιγύπτιος πρόεδρος είχε κλείσει τα στενά του Τιράν, στην είσοδο του κόλπου της Ακαμπα, για να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό του λιμανιού Ελάτ, αποτέλεσε την κατεξοχήν ήττα (νάκσα) του αραβικού εθνικισμού. Ο στρατός του εβραϊκού κράτους κατέκτησε τη χερσόνησο του Σινά, τη λωρίδα της Γάζας, τη Δυτική Όχθη συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, καθώς και τα υψώματα του Γκολάν. Πέρα από το εύρος των εδαφικών απωλειών, αυτός ο πόλεμος-αστραπή επέφερε την έσχατη ηθική πτώση των Αράβων ηγετών που προήλθαν από την ανεξαρτησία, των οποίων η ρητορική είχε ξαφνικά σκάσει σαν μπαλόνι μπροστά στην πραγματικότητα των στρατιωτικών γεγονότων.

Η νάκσα, στην περίπτωση της Αιγύπτου, ήταν η χαρακτηριστική βολή σε μια σειρά από ήττες εξωτερικές και εσωτερικές. Ο στρατός είχε κολλήσει στην Υεμένη σε μια δαπανηρή και αιματηρή εκστρατεία, όπου υποστήριζε από το 1962 τις δημοκρατικές δυνάμεις κατά των φιλοβασιλικών, οι οποίες είχαν τη συνδρομή της Σαουδικής Αραβίας. Το 1966, ο Νάσερ, αντιμέτωπος με τη λαϊκή δυσανεμία, εκτέλεσε τον Σαγίντ Κουτμπ, τον κύριο θεωρητικό των Αδελφών Μουσουλμάνων. Ο τελευταίος είχε δημοσιεύσει πρόσφατα το μανιφέστο του *Οδοδείκτες*, το *Τι να κάνουμε*,³ θα λέγαμε, του ριζοσπαστικού ισλαμιστικού κινήματος. Στο θεμελιώδες αυτό κείμενο για τους τζιχαντιστές της επόμενης γενιάς, ο συγγραφέας καθιστά τη φυλακή όπου οι μαχητές βασανίζονται την κατεξοχήν μετωνυμία του μισητού αραβικού εθνικισμού, τον οποίο χαρακτηρίζει «τζαχιλίγια» –εποχή της άγνοιας ή της βαρβαρότητας, όπως χαρακτηρίζουν οι γραφές την Αραβία πριν από την αποκάλυψη του Κορανίου στον Προφήτη, οπότε εκείνος την κατέστρεψε για να εγκα-

³ Σ.τ.Μ.: Τίτλος του εμβληματικού βιβλίου του Λένιν.

θιδρύσει το Ισλάμ. Ο Κουμπ καλεί κατά τον ίδιο τρόπο να εξαλείψουν την «τζαχλίγια του 20ού αιώνα», της οποίας τυπικό δείγμα είναι ο νασερισμός, χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα και κυρίως το «κίνημα» (χαράκα), δηλαδή την ένοπλη τζιχάντ. Αφορίζοντας και κηρύσσοντας «άπιστο» (τακφίρ) το καθεστώς, οι *Οδοδείκτες* επικαλούνται τη θρησκευτική νομιμότητα για να δικαιολογήσουν την ιερή βία κατά του κράτους. Αυτή η παράνομη βία –που δεν την ενστερνίζονται όλοι οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι– θα δημιουργήσει το «ριζοσπαστικό» ρεύμα στον πυρήνα της οργάνωσης, που έμελλε να πάρει τεράστιες διαστάσεις στη συνέχεια, από τα γεγονότα του Αφγανιστάν μέχρι και την Αλ-Κάιντα. Το 1966, το ρεύμα αυτό τιμωρήθηκε με τον απαγχονισμό του Κουμπ –χρονιά που προηγήθηκε της ήττας του 1967. Μεταξύ των οπαδών του, πολλοί πίστευαν ότι αυτή ήταν η τιμωρία του Νάσερ από τον Αλλάχ επειδή βασάνισε τον μάρτυρά Του.

Ο Αιγύπτιος πρόεδρος παραιτείται και στη συνέχεια επιστρέφει στην εξουσία, αφότου ένα τεράστιο πλήθος διαδηλώνει σε όλη την Αίγυπτο φωνάζοντας «Νάσερ, γύρνα πίσω!». Αλλά πεθαίνει τρία χρόνια αργότερα, και το ιδανικό του αραβισμού που είχε ενσαρκώσει δεν θα έχει συνέχεια. Αυτό το ιδανικό ήταν το μεγάλο κενό στο οποίο βυθίστηκε ο πολιτικός ισλαμισμός: τον Οκτώβριο του 1973 θα λάβει και πάλι εκπληκτική ώθηση.

Η Αίγυπτος είναι ο βασικός ηττημένος του Πολέμου των Έξι Ημερών και σέρνει στην ήττα της και τον νασερικό εθνικισμό, ο οποίος δίνει τη θέση του για κάποιο διάστημα στο παλαιστινιακό ζήτημα, που προσπαθεί να χειραφετηθεί από τα αραβικά κράτη. Το 1969 ο νέος αρχηγός της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, ο Γιάσερ Αραφάτ, αποτινάσσει την κηδεμονία του Καΐρου και καθιστά οπισθοφυλακή του την Ιορδανία, όπου ζουν πολλοί Παλαιστίνιοι πρόσφυγες, προκειμένου να διεξάγει τον ένοπλο αγώνα του κατά του Ισραήλ. Αψηφώντας έτσι την εξουσία του βασιλιά Χουσεΐν, οι παλαιστινιακές οργανώσεις κλιμακώνουν την έ-

νταση που κορυφώνεται με την αεροπειρατεία σε τρία επιβατικά αεροπλάνα, όταν υποχρεώθηκαν από το Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (FPLP), ένα μαρξιστικό κόμμα υπό την ηγεσία του Ζορζ Χαμπάς, να αλλάξουν πορεία προς το ιορδανικό αεροδρόμιο της Ζάρκα στις 6 Σεπτεμβρίου 1970. Η καταστολή προκαλεί τον θάνατο μερικών χιλιάδων Παλαιστινίων. Έπειτα από μια διαδικασία που δρομολογήθηκε από τις συμφωνίες μεταξύ Α-ραφάτ, βασιλιά Χουσεΐν και Νάσερ τρεις εβδομάδες αργότερα –μετά την υπογραφή τους ο Νάσερ πεθαίνει–, οι ένοπλες παλαιστινιακές ομάδες θα εγκαταλείψουν τελικά την Ιορδανία. Θα εγκατασταθούν εκ νέου στα στρατόπεδα προσφύγων στον Λίβανο, την πιο αδύναμη χώρα της περιοχής. Θα έχουν καταλυτικό ρόλο στη διάλυση της χώρας αυτής πέντε χρόνια αργότερα, όπως και στην επακόλουθη σταδιακή καταστροφή του Λεβάντε, μέσα σε ένα περιβάλλον τελείως αλλαγμένο από την ισλαμοποίηση της πολιτικής που προωθεί η Σαουδική Αραβία, νέα ηγέτιδα δύναμη μετά τη σύγκρουση του Οκτωβρίου του 1973.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΡΑΜΑΖΑΝΙΟΥ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 1973:

ΤΟ ΟΠΛΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΟ-ΤΖΙΧΑΝΤ

Ο Ανουάρ αλ-Σαντάτ, που διαδέχτηκε τον Νάσερ τον Σεπτέμβριο του 1970, υποψήφιος κατόπιν συμβιβασμού μεταξύ των μελών του διαιρεμένου γενικού επιτελείου, ξεκινά τη θητεία του με δυσκολίες, μια και έχει να αντιμετωπίσει τις κοροϊδίες των λαϊκών μουκάτ (ανέκδοτων) που τον παρουσιάζουν ως ανόητο, ας πούμε όπως έκανε ο Αντόλφ Τιερ με τον Μπαντενγκέ.⁴ Η πίεση ήταν ακόμη ισχυρότερη καθώς θα έπρεπε να ξεπλύνει την ταπείνωση του 1967 με μια

⁴ Σ.τ.Μ.: Προσωνύμιο του Ναπολέοντα Γ' που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τον Αντόλφ Τιερ, τον πρώτο πρόεδρο της Γ' Γαλλικής Δημοκρατίας μετά την πτώση της Β' Γαλλικής Αυτοκρατορίας.

επίθεση για την οποία είχε ελάχιστα μέσα άμεσα διαθέσιμα. Αυτός ο κουτοπόνηρος επαρχιώτης από ένα χωριό στο δέλτα του Νείλου ξέρει πάντως, όπως ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας Βοναπάρτης, να ξεγελά όλους εκείνους που τον υποτίμησαν –των τζιχαντιστών εξαιρουμένων, που θα τον σκοτώσουν. Καθώς ήταν στους κύκλους των Αδελφών Μουσουλμάνων όταν ήταν νέος, τους βγάζει από τη φυλακή και τους αφήνει διακριτικά να κάνουν προσηλυτισμό σε πανεπιστημιακά κάμπους, όπου μαρξιστές και αριστεροί νασερικοί είναι οι πιο ένθερμοι αντίπαλοί τους. Σε λίγα χρόνια, οι τελευταίοι θα εξαλειφθούν και οι γκάμα'α αλ-Ισλαμίγια (ισλαμικές ενώσεις) στη γραμμή του Κτουμπ θα πάρουν τον έλεγχο του φοιτητικού ακτιβισμού.

Εντωμεταξύ, ο Σαντάτ προετοιμάζει με τους Σοβιετικούς στρατιωτικούς συμβούλους του, που αποτελούν τον σύνδεσμο με τον Σύριο πρόεδρο Χαφέζ αλ-Άσαντ –κατόρθωσε κι εκείνος να αναρριχηθεί στην εξουσία στον απόηχο της ήττας των Αράβων– την επίθεση στις ισραηλινές θέσεις, που έλαβε χώρα στις 6 Οκτωβρίου 1973, επιτυγχάνοντας τον μέγιστο αιφνιδιασμό λόγω της εβραϊκής νηστείας του Κιπούρ, κατά την οποία το Ισραήλ επιβραδύνει τους ρυθμούς του. Η οχυρωματική γραμμή Μπαρ-Λεβ υπέστη ρήγμα στο κανάλι του Σουέζ από τα αιγυπτιακά στρατεύματα, ενώ οι Σύριοι εισήλθαν στο Γκολάν, που βρισκόταν υπό ισραηλινή κατοχή από το 1967. Η επιτυχία κατά την πρώτη αυτή διείσδυση θα δώσει στους δύο ηγέτες επαινετικά προσωνύμια, όπως «ο ήρωας της πορείας» (μπατάλ αλ ουμπούρ) για τον Σαντάτ και «ο λέοντας του Οκτωβρίου» (Άσαντ τικρίν) για τον Άσαντ –το πατρώνυμο του οποίου σημαίνει «λιοντάρι» στα αραβικά. Αλλά η τελική έκβαση του πολέμου που θα σώσει την τιμή των Αράβων ηγετών δεν θα ήταν η ίδια χωρίς την αποφασιστική παρέμβαση της Σαουδικής Αραβίας και των πετρομοναρχιών της Αραβικής Χερσονήσου, παρέμβαση που θα αποκαθιστούσε τα πράγματα, μετά τη νικηφόρα αντεπίθεση που εξαπέλυσαν οι δυνάμεις άμυνας του Ισραήλ (Τσαχάλ). Αυτές πέρασαν και πάλι τη

Η Μέση Ανατολή είναι μία από τις πιο ασταθείς περιοχές του κόσμου.

Τα τελευταία χρόνια, μετά την αισιοδοξία αλλά και τη μεγάλη απογοήτευση που έφερε η Αραβική Άνοιξη με την άνοδο και την πτώση του Ισλαμικού Κράτους, η περιοχή αποτελεί σημαντική πρόκληση για τη διεθνή ασφάλεια. Με την απειλή της τζιχαντιστικής τρομοκρατίας, την ένταση των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων, αλλά και τον ανταγωνισμό για τον έλεγχο του πετρελαίου, η περιοχή φαίνεται πως θα παραμείνει ένα καζάνι που βράζει. Τι είναι όμως εκείνο που προκάλεσε μια τέτοια αστάθεια;

Το βιβλίο Έξοδος από το χάος διατρέχει την πολιτική ιστορία συγκρούσεων τεσσάρων δεκαετιών στη Μέση Ανατολή, εξετάζοντας τις επιπτώσεις που έχει σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο Ζιλ Κεπέλ, που οι *New York Times* αποκάλεσαν «τον διασημότερο μελετητή του Ισλάμ στη Γαλλία», μας δίνει μια σαφή και πειστική αφήγηση των βαθύτερων αιτίων της έντασης, τεκμηριώνοντάς την με προσωπικές εμπειρίες ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα.

Από τον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ του 1973 μέχρι τις επιπτώσεις της Αραβικής Άνοιξης, το βιβλίο Έξοδος από το χάος ξετυλίγει τα νήματα των σχέσεων στη Μέση Ανατολή και τα συνδέει με τον παγκόσμιο αντίκτυπό τους. Με την οξυδέρκεια που πηγάζει από την πολυετή του πείρα στη μελέτη της περιοχής, ο Κεπέλ εντάσσει αυτές τις χαώδεις δεκαετίες σε ένα ευρύτερο πλαίσιο και φωτίζει τη δυναμική που τις χαρακτηρίζει. Ταυτόχρονα, διερευνά την προοπτική εξόδου από αυτή την κρίση, προκειμένου οι λαοί της Μέσης Ανατολής, αλλά και ολόκληρου του κόσμου, να εξασφαλίσουν ένα λιγότερο αβέβαιο μέλλον.